

Tureček, J.

Jak zamezit vnášení zbraní a výbušnin na paluby letadel

SOUHRN

V tomto článku jsou popsány nedostatky v současných bezpečnostních prohlídkách osob a příručních zavazadel pomocí detektorů kovů, rentgenů a detektorů stopových částic. Zmiňováno je jak nesprávné používání přístrojů, tak i jejich principiální nedostatky. Pozornost hlavní části je věnována řešení nejzávažnějších problémů – detekci nekovových zbraní a výbušnin u cestujících, detekci výbušnin ukrytých v příručních zavazadlech i detekci chemických, biologických a radiacních zbraní. Pro prohlídku osob jsou doporučovány milivize nebo rentgenový zpětný rozptyl automatická detekce stopových částic a jaderná kvadrupólová rezonance. Pro prohlídku příručních zavazadel jsou doporučovány rentgeny s počítačovou tomografií nebo více pohledovou tomografií a difrakční technologií, jaderná kvadrupólová rezonance a detekce povrchových částic pomocí optické analýzy hoření vybuzené laserem.

Tureček, J.

The chances of prevention of bringing weapons and explosives into airplane boards

SUMMARY

In this article are described the holes in common person and handheld baggage checking by means of metal detectors, x-ray systems and trace particles detectors. Misapplications of the instruments as well as their principal limitations are mentioned. The attention of the main part is given to the solution of the most serious problems – detection of non-metal weapons and explosives about passengers, detection of explosives hidden in handheld baggage as well as chemical, biological and radiological weapons detection. The methods recommended for person checking are millivision or x-ray backscattering, automated trace particles detection and nuclear quadrupole resonance. The methods recommended for handheld baggage checking are x-ray systems with computer tomography, multi-view tomography and diffraction technology, nuclear quadrupole resonance and surface particles detection by means of optical analysis of burning excited by laser beam.

Tureček, J.

Die Möglichkeit der Verhütung des Eintrages der Waffen und der Sprengstoffen auf den Flugzeugbord

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel sind die Nachteile der heutigen Sicherheitskontrollen von Personen und Handgepäck mit der Hilfe der Metalldetektore, Röntgengeräte und Spurenpartikelndetektor beschrieben. Die Rede ist sowohl über die fehlerhafte Benutzung der Geräte, als auch ihre prinzipielle Mängel. Die Aufmerksamkeit ist im Hauptteil der Lösung der wichtigsten Problem gewidmet – dem Nachweis von nichtmetallischen Waffen und Sprengstoffen bei den Passagieren dem Nachweis der im Handgepäck versteckten Sprengstoffen und auch dem Nachweis der chemischen, biologischen und radiologischen Waffen. Für Sicherheitskontrolle von Personen sind Milivision oder Röntgenrückstrahlung, automatischer Nachweis von Spurenpartikeln und Kern quadrupolresonanz empfohlen. Für Sicherheitskontrolle von Handgepäck sind die Röntgenapparate mit der Computertomographie, Mehrsichttomographie und Diffraktionstechnologie, Kern quadrupolresonanz und Nachweis der Oberflächenpartikel mit Hilfe der optischen Analyse der mit dem Laser angeregten Verbrennung empfohlen.

Oběti znásilnění

Doc. PhDr. LUDMILA ČÍRTKOVÁ, CSc., Policejní akademie ČR, Praha

Téma sexuální agrese je stále ještě studováno především z perspektivy pachatele. Odborníci z řad kriminologů, psychologů či sexuologů preferují povětšinou na pachatele orientovaný přístup. V tomto příspěvku chceme otevřít viktimologickou perspektivu problému. S výjimkou vraždy je znásilnění považováno za nejvíce zraňující zločin mezi dospělými (Resick 1990). Pokud jde o trauma oběti, představuje znásilnění pravděpodobně nejvíce prostudovaný individuální trestný čin. V následujícím textu se soustředíme na empiricky zajištěná fakta o obětech znásilnění. Cílem tohoto příspěvku je poskytnout pokud možno výstižný obraz o současných trendech na poli vědeckého zkoumání obětí znásilnění. K tomu je třeba dodat, že dále uváděné poznatky se týkají ženských obětí znásilnění. Sexuální agrese vůči mužům, která byla zatím studována spíše pod hlaivkou sexuálního zneužívání, není v tomto textu zahrnuta.

1. Previktimní faktory

Pátrání po významu a roli previktimních faktorů běží po dvou kolejích. Za prvé jde o problém, který lze lapidárně vyjádřit otázkou, zda existují určité predestinující podmínky, které zvyšují u ženy pravděpodobnost znásilnění nad hranici náhody. Druhý směr bádání se zaměřuje více na následky znásilnění. Výzkumné projekty hledají odpověď na otázku, které previktimní faktory nebo události rozhodují o dopadu znásilnění na oběť. V anamnéze a osobnosti obětí se pátrá po klíčových momentech, které zraňují anebo naopak komplikují následné potíže při návratu do normálního života. V tomto příspěvku se zaměříme na první linii zkoumání. Reprezentují ji badatelé, kteří se snaží zjistit, jaké charakteristiky činí z ženy favorizovaný terč sexuálního útoku. Takto zaměření badatelé pochopitelně předpokládají, že takové previktimní znaky skutečně existují. Tvrdí, že riziko znásilnění není v populaci žen rozloženo náhodně. V pozadí stojí koncepce o tzv. participaci oběti na vzniku trestného činu (v modernějším vydání pak koncepce atraktivit oběti pro pachatele). Jejich základní myšlenka spočívá v tom, že chování, a tudíž i některé osobnostní rysy obětí podstatným způsobem ovlivňují rozhodování pachatele, a tím i spáchání trestného činu. Výzkumníci se pak tyto znaky snaží objevit, pojmenovat a utřídit. Dlužno podotknout, že dosavadní výsledky jsou plně rozporů a kontradikcí. Oblíbeným výstupem takto zaměřených studií jsou **typologie obětí znásilnění**. Prominentní viktimologové jako Mendelsohn a Fattah považovali moment podílu (spoluzavinění) u znásilnění za tak klíčový, že jej použili jako hlavní kritérium svých typologických přístupů. Podle míry participace na genuzi činu rozlišují například typ provokující oběti, typ zúčastňující se oběti atd. Je třeba zdůraznit, že výraz spoluzavinění není míněn v trestně právním smyslu a nesnímá z pachatele zodpovědnost za spáchaný skutek. I tak mohou tyto přístupy vyvolávat určitou nevoli a nepochopení jak u laiků, tak u odborníků (Ellingworth, Farrell, Peace 1995).

Teprve koncem 80. let se objevily nové typologické přístupy. Tyto typologie jsou realnější, neboť přihlížejí k faktům z reálných případů, nikoli pouze k teoretickým koncepcím z dílny různých psychologických směrů. Od 80. let se totiž prosadil názor,

že je chybné zkoumat pouze osobnostní charakteristiky a znaky obětí. Pro porozumění obětem znásilnění je nutné přihlížet k celkové situaci znásilnění. Příkladem lze uvést Silvermana (podle Scholze 1994), který rozlišuje dva základní typy obětí:

• **oběti vztahového znásilnění a**

• **oběti útočného znásilnění.**

Vztahové znásilnění se odehrává na pozadí původních kontaktů anebo sympatií mezi pachatelem a obětí. Oběť je zaskočena či zmatena tím, že po neutrální či přátelské interakci dochází na sexuální násilí. U útočného znásilnění je situace obětí jiná. Dominuje v ní strach a silný stres z překvapivého kriminálního útoku. Mezi oběma typy znásilnění zjistil Silverman podstatné rozdíly zejména v jejich dopadu na oběť. Oběti vztahového znásilnění trpí především pocitu viny, zatímco oběti útočného znásilnění strádají silným strachem a častěji se u nich objevují příznaky blízké obrazu posttraumatické stresové poruchy (PTSP). Zajímavé je, že vyžadují rovněž rozličnou strategii intervence (Dätwyler 1993).

Empirické pátrání po previktimních faktorech, které předcházejí znásilnění, pokračuje i dnes. Výzkumné projekty jsou ovšem úzce zaměřeny na konkrétní a zvláště ohrožené skupiny žen (prostitutky, drogově závislé dívky). Smyslem těchto výzkumných aktivit je získat poznatky použitelné pro tvorbu fokusové pojatých programů prevence. Příkladem může být projekt, který zjišťoval, na čem závisí vyšší pravděpodobnost znásilnění uvnitř populace drogově závislých mladých žen. Exaltované chování, konflikty se zákonem a střídání partnerů v tzv. peer-skupině byly definovány jako hlavní nositele zvýšeného rizika znásilnění v této specifické skupině.

Na současných pokusech o identifikaci rizikových previktimních faktorů znásilnění je sympatické, že badatelé opouštějí původní mýtus o existenci psychologicky (osobnostně, konstitučně) predestinované oběti. Na místo toho pracují výzkumníci s hypotézou zranitelnosti (vulnerability). Ačkoliv není tento pojem zatím přesně teoreticky ukotven, pomohl už na svět řadě zajímavých projektů (viz Holst 2001). Zranitelnost je chápána jako komplexní vývojová charakteristika, tj. může se měnit v čase. Pro účely zkoumání bývá zranitelnost předběžně definována pomocí vzorců chování a myšlení, které má jedinec sklon použít při zvládnutí obtížných a nebezpečných situací. Odborně jsou označovány jako „coping“ styly a podle psychologů souvisí s rozmanitými, dříve izolovaně studovanými jevy, jako je například víra ve vlastní schopnosti, iluze kontroly, životní vitalita, autonomie a nezdolnost. Výzkumy se momentálně snaží ověřit, zda takto chápána zranitelnost sehrává roli významného previktimního, eventuálně reviktimizujícího faktoru v případech znásilnění.

2. Průběh znásilnění

Druhý směr psychologických výzkumů se zaměřuje na chování a mentální pochody obětí v průběhu znásilnění. Nejde ani tak o objasnění základních prototypů interakce mezi pachatelem sexuálního útoku a jeho obětí (jak tomu bylo u Fattaha či Mendelsohna). Psychologové se spíše pokoušejí o kategorizaci či klasifikaci základních behaviorálních i mentálních reakcí znásilněných žen na sexuální útok (Hiekel – Endres 1997). Zajímá je, co cítí napadená oběť v průběhu útoku a jaké reakce či akce na místě ohrožení produkuje. Tento druhý směr zkoumání usiluje přitom o velmi praktické výstupy. Hledá maximálně účinné strategie obrany. Hlavním cílem je zjistit, jaké reakce oběti vedou k překažení úmyslů pachatele.

Jeden z výzkumů se zaměřil na zjištění emocí, které se v průběhu znásilnění objevují u obětí. Výzkumný soubor tvořilo 21 žen, které oznámily znásilnění policii. Znásilněné měly zpětně posoudit, který z následujících emocionálních stavů je nejbližše skutečností, kterou prožily:

- * strach ze smrti (až 90 %),
- * ponížení (40 %),
- * bezmocnost (60 %),
- * hnus (40 %),
- * vztek (55 %),
- * pocit odstupu, distance (laicky: chladná hlava) (20 %).

Procenta v závorce uvádějí četnost prožitku dané emoce. Dominantním pocitem z pohledu oběti je strach o život, začíná ho většina napadených žen, více než polovina z nich pak klouže do pocitů bezmoci anebo vzteku, zatímco o ponížení referuje přibližně 40 % žen. Jen každá pátá znásilněná je schopná uvažovat „s chladnou hlavou“, tj. řešit krizovou situaci racionálními prostředky.

Současné viktimologické studie se zabývají především formami odporu a jejich výslednými efekty. Cohenův výzkum (Scholz 1994) se například tázal, jaké možnosti jednání vnímaly znásilněné ženy v průběhu sexuální agrese a jak hodnotily jejich případnou účinnost. Výzkumu se účastnilo 127 žen. Za efektivní strategii považovaly velmi hlasitý křik a komunikaci s pachatelem. Jejich názory na aktivní fyzický odpor se velmi lišily, více než polovina byla zpětně přesvědčena, že fyzický odpor působí spíše provokativně. Zdá se však, že tento názor obětí je více ovlivněn obecným klíše o údajné nebezpečnosti aktivního fyzického odporu než vlastní zkušeností s použitím této strategie.

Zajímavé poznatky přinesl komplexní výzkum této problematiky, ve kterém se autorům (Prentky, Burgess a Carter, podle Scholze 1994) podařilo vyšetřit 108 pachatelů znásilnění (v době výzkumu ve vězení) a současně 389 jejich obětí. Analýzou všech získaných údajů byly rozlišeny 4 skupiny pachatelů a 5 typů obranných reakcí obětí.

Základní skupiny pachatelů znásilnění:

- * kompenzačně jednající pachatel (znásilnění představuje kompenzační pokus o uspokojení),
- * pachatel využívající příležitost,
- * pachatel ventilující svůj vztek,
- * sadistický pachatel.

Základní obranné strategie:

- * verbální odpor,
- * nekonfrontační odpor (málo energický odpor),
- * útek,
- * konfrontační odpor (fyzická obrana),
- * pasivita (nekladení odporu).

Ve výzkumu se ukázalo, že obrana, kterou oběť zvolila, se výrazně řídila typem pachatele. Například u pachatele, který byl vnímán jako kompenzující znásilňovač, tendovaly oběti statisticky významně k nekonfrontačnímu odporu založenému na „měkkých“ strategiích. Zdá se však, že volba strategie probíhá intuitivním způsobem, dotazované ženy totiž nebyly schopny uvést, podle jakých signálů se rozhodly pro daný způsob obrany. Zatím převládá názor, že oběti reagují spontánně na stopové, podprahové signály. Podle výpovědí samotných obětí by se mohlo zdát, že se nejčastěji objevuje verbální obrana a pokusy o fyzický odpor.

Více studii se shoduje v závěru, že neenergický, vlašný odpor je pro oběť poměrně nebezpečnou strategií. Nejednoznačně, měkké odmítání a prosby o „milost a slitování“ spíše zvyšují pravděpodobnost pokračujícího sexuálního útoku. Také vnitřní monolog obětí, ve kterém dominuje strach z fyzického zranění, je považován za neefektivní, svazuje ji, vydává ji pachateli na pospas.

Aktuální studie většinou pracují s následujícím schématem reakcí oběti na sexuální útok:

- * fyzické strategie (fyzická sebeobrana),
- * kognitivní strategie (mentální vyladění, iluze kontroly, víra ve vlastní kompetenci atd.),
- * verbální strategie (komunikace),
- * afektivní strategie (emocionální chování) a
- * celkový psychický kolaps.

Výzkumníci se zatím snaží popsat jejich četnost, hlavní nosné prvky a výslednost. Jednoznačné závěry ohledně doporučeného chování oběti nejsou momentálně k dispozici. V poslední době se začíná hovořit o „víře ve vlastní kompetenci“ jako o klíčovém momentu obrany napadené osoby (Holst 2001). Jejím základem jsou vnitřní monolog mobilizující různé scénáře obrany. Praktickým důsledkem je tendence postavit kurzy pro ženy nejen na fyzické sebeobraně, nýbrž také na trénování mentálních schopností důležitých pro zvládnutí ohrožující situace.

3. Následky znásilnění

Následky znásilnění jsou v literatuře shrnovány pod pojem „rape trauma“ (česky trauma ze znásilnění, Resick 1990). Jde o termín podobné diagnostické hodnoty jako například syndrom týrané ženy. Uplatňuje se pouze jako polooficiální nálepka zastupující především obecně platnou kategorii posttraumatické stresové poruchy (PTSP). V klinickém obraze jsou kromě toho u znásilněných zjišťovány deprese, sociální fobie a kompulzivní poruchy. Viktimologické výzkumy následků znásilnění, se kterými se potýká oběť, zabírají v každém případě širší okruh problémů než pouze klinicko-psychologický pohled vyjádřený heslem „rape trauma“ (France 1996). Velká pozornost je v nich věnována například startérům a pochodům sekundární viktimizace.

Obecně lze následky znásilnění pro oběť, která přežila, rozdělit do dvou skupin:

- bezprostřední, odehrávající se těsně po činu a
- dlouhodobé (obvykle charakterizované jako posttraumatická stresová porucha).

Bezprostřední následky reprezentují akutní reakci na silný stres. Poznatky o chování následujícím bezprostředně po činu, jsou velmi důležité, protože se o ně zajímá policie i soud a přihlížejí k nim při právním posouzení činu. Bezprostřední chování znásilněné ženy těsně po ukončení útoku ze strany pachatele záleží do značné míry na charakteristikách činu. Ačkoliv toto sdělení působí celkem triviálně, bývá v soudních sítích bohužel často ignorováno. Při právním posuzování věci se nositelé práva pozastavují nad tím, jak se oběť zachovala (např. že přijala cigaretu od pachatele, nasedla s ním do auta atd.) a přikládají jejímu chování mylný význam. Přitom při *delikttech vztahového typu* a dále tam, kde cizí pachatel použil *perverzní či mučivé sexuální praktiky*, je taková zdánlivě *smírná reakce* oběti z psychologického pohledu normální, přirozenou reakcí na prožitý stres.

Při *delikttech vztahového typu* (tj. znásilnění předchází kratší interakce anebo i dlouhodobý vztah) oběť těsně po činu projevuje spíše **strategii redukování agrese a momentálního smíru**. Vyhledává či strpí uchlácholení, může ventilovat i projevy povrchní sympatie vůči pachateli, jde zdánlivě na smír s agresorem. Tato bezprostřední smírná reakce ovšem nikterak nesnižuje původní odpor a obranu oběti před činem. Nejde o usmíření ani odpuštění, jde o bezprostřední a krátkodobou reakci oběti na znásilnění navozenou strachem. Psychologicky vzato je ve hře stejný mechanismus, který je zmiňován u tzv. stockholmského syndromu.

U *deliktu typu útočného sexuálního přepadení cizím mužem* je bezprostřední reakce oběti vedena především potřebou **zajistit si pocit bezpečí**. Obvykle v myslí dominuje spontánní a silná motivace zaměřená na rychlý odchod na bezpečné místo (domů, někam, kde se cítí oběť dobře, někam k lidem). V případě tělesných zranění se často objevuje kontraproduktivní a paradoxní chování, např. až úzkostlivě pečlivé prohlédávání místa činu po bezcenných ztracených předmětech, jako je sponka do vlasů či knoflík. Také ustrnutí, tupé a bezcílné vyčkávání na místě činu, nekontaktnost připomínající změněný stav vědomí se může objevit stejně jako exaltované emocionální reagování.

Zpravidla ještě v době odezdnívání bezprostředních následků (strach z nákazy venery, nemocněním, myšlenková zmatenost, poruchy spánku a zažívání atd.) dochází ke zveřejnění činu. Tím je oběť vystavena kontaktu s privátním, ale i profesionálním okolím (policie, vyšetřovatel, lékař).

Od tohoto okamžiku lze za hlavní problém obětí znásilnění označit předsudky a false stereotypy v myslích lidí, se kterými se oběť v době po činu setkává ať už v privátních, či úředních situacích. Vystupování laiků i profesionálů je pak řízeno nikoli fakty, ale souborem apriorních hypotéz, které ve svém důsledku vážně zraňují oběť a vedou k dobře známým jevům sekundární viktimizace (Čírtková 2000). Konkrétní ukázkou je i policejní výslech. Podle nových výzkumů (Scholz 1994) koresponduje jeho délka s mýtem o tzv. *skutečném znásilnění, který v podstatě připouští pouze znásilnění v podobě zákeřného přepadení cizím mužem*. Čím více se vyšetřovaný připad odchyluje od tohoto klíše, tím déle je poškozená vyslychána. Presumpce nevinu u pachatele je silnější normou než presumpce dobrého jména poškozené.

V polovině osmdesátých let minulého století vznikla rozsáhlá mezinárodní empirická studie, která si kladla za cíl zjistit co nejpřesnější údaje o postojích a názorech na znásilněné ženy (Scholz 1994). Sondy proběhly v různých skupinách společnosti. Studie nakonec potvrdila bonmot, že policisté jsou jenom občané v uniformě, neboli že profesionálové se vůbec neliší od obyčejných občanů, pokud jde o jejich názory a postoje ke znásilněným. Společnost je až překvapivě jednotná, homogenní, pokud jde o mínění o znásilněných ženách. Přebládají laické stereotypy, které redukovují znásilnění pouze na jednu jeho podobu, a to na vzácně se vyskytující záudné a zákeřné napadení ženy úchylným pachatelem. Jiné varianty sexuálního násilí nebývají akceptovány jako znásilnění, veřejné mínění je bagatelizuje a podceňuje. Bohužel totéž se děje často i v soudních síních, neboť i osoby s pravomocemi rozhodovat o věcech znásilnění jsou zatíženy stejnými mentálními skripty.

Následující tabulka srovnává implicitní mínění (stereotypy) s empiricky ověřenými fakty.

Kognitivní stereotypy:	Empirická fakta:
Znásilnění probíhá formou přepadení.	Většina znásilnění se odehrává v sociální blízkosti.
Znásilňovači jsou psychicky vyvinutí a nápadní.	Znásilňovači nemusí být vůbec sociálně nápadní ani duševně choří.
Většina žen se v průběhu znásilnění masivně brání.	Většina žen se obvykle pokouší o verbální obranu. Strach o život je blokuje.
Znásilnění způsobuje hlavně těžkou újmu na tělesném zdraví.	Většina znásilnění končí spíše lehkými až středními tělesnými zraněními. Závažnější jsou ovšem poškození psychická.
Ženy vnímají znásilnění jako agresivní, vynucený sexuální styk.	Ženy vnímají znásilnění jako existenciální ohrožení života.

Existují studie zkoumající, jak probíhá výslech znásilněné u kriminální policie v závislosti na typu znásilnění. Podobné projekty byly uskutečněny i u soudců. Shodně se ukazuje, že *předcházející flirt s pozdějším pachatelem a soukromý byt jako místo činu* ovlivňují náhled na oběť v negativním smyslu. Pachatele naopak apriori zvýhodňují. Je

zřejmě, že do procesů vyšetřování (u policie) a hodnocení důkazů (před soudem) se výrazně promítají implicitní kognitivní stereotypy. A protože mýty o znásilnění koneckonců korespondují se zásadou „in dubio pro reo“, budou zřejmě i nadále zdrojem sekundární viktimizace obětí znásilnění.

4. Posuzování výpovědi v případech problematických znásilnění

Překvapivé závěry přinášejí také výzkumy orientované na znalce – psychology. Scholz a Greuel (1994) analyzovali 20 znaleckých posudků zadaných kvůli posouzení věrohodnosti výpovědi znásilněné. Konstatovali, že je v nich věnována předimenzovaná a neúčelná pozornost *sexuální anamnéze poškozených*. Další nápadností bylo hojné používání *projektivních testů*, ačkoliv jim chybí důkazní hodnota pro účely posuzování věrohodnosti konkrétní výpovědi. Autoři nakonec rozdělili odborná stanoviska psychologů na:

1. především na psychologii osobnosti zaměřené soudně znalecké posudky,
2. především na psychologii výpovědi zaměřené soudně znalecké posudky.

V první skupině označili celkem 60 % posudků jako předpojaté a silně ovlivněné obecnými stereotypy a klíše. Podle nich je pravděpodobné, že každý druhý psychologický soudně znalecký posudek znásilněné vycházející z orientace na osobnost a klinickou psychologii bude zatížen kognitivními stereotypy v duchu výše uvedené tabulky. V druhé skupině byla situace jiná. Za předpojaté a stranící – tentokrát ovšem spíše oběti – označili badatelé pouze 10 % posudků, zbývajících 90 % ocenili jako nezaújaté a neovlivněné běžnými mýty.

V naprosté většině případů posuzování věrohodnosti znásilněných žen nejde primárně o to zjistit, zda došlo či nedošlo k sexu či pohlavnímu styku, nýbrž jde o to prověřit, zda k *sexuálním aktivitám došlo dobrovolně anebo nedobrovolně*. Psychologické interview by mělo zjistit, zda se skutečně odehrály pokusy o odpor na straně oběti a zda k sexuálnímu aktivitám došlo pod nátlakem obviněného. Pro znalce psychologa je klíčovým materiálem nikoli líčení sexuálních aktivit samotných, nýbrž líčení použitého násilí pachatele, výhrůžek pachatele a strategie obrany a taktik odporu oběti. Z toho také plyne, že předcházející sexuální zkušenosti nepředstavují v drtivé většině případů takové okolnosti, které by byly důležité pro posouzení věrohodnosti výpovědi. Tím také odpadá častá námitka, kterou používají zastánci objasňování sexuální minulosti oběti, totiž že žena může své předcházející sexuální zkušenosti použít k obohacení svého líčení za účelem vyfantazírování neboli „vylepšení“ údajného znásilnění.

U psychologického posuzování výpovědi poškozené v problematických případech znásilnění platí obecně doporučovaný postup. Jeho základem jsou tři kroky:

- analýza osobnosti zaměřená na stanovení svědecké způsobilosti,
- analýza motivů (jde zejména o eventuální motivaci k falešnému svědectví: pomsta, zklamání, výmluva sloužící k zakrytí či ospravedlnění jiné skutečnosti, například utajovaného poměru),
- analýza výpovědi (tj. rozbor výpovědi podle ověřeného systému kritérií; dnes se používají zejména tzv. *kritéria reality*).

Těžištěm znaleckého zkoumání musí být skutečně psychologická prověrka věrohodnosti líčení kritické události. I u znásilnění platí známá Undeutschova hypotéza: „Mezi líčením, které se opírá o skutečný prožitek, a líčením, které je smyšlené, existuje jasný kvalitativní rozdíl.“ Kritéria reality jsou odvozena právě z této hypotézy a reprezentují znaky či položky, ve kterých se nápadně odlišuje líčení skutečně prožitého od fantazijní produkce.

Pro ilustraci zmíním tzv. simulační studii, která je ceněna právě pro svou blízkost k tématu znásilnění (Steller a Volbert 1997). V simulační studii byly dospělé ženy vyzvány, aby co možná

nejpřesvědčivěji zpracovaly téma „Jak prožívá porod nastávající matka“. Mezi pokusnými osobami byla polovina žen, které nikdy nerodily. Aby se co nejvěrněji simulovaly podmínky těhotenství, dostaly ženy čas na přípravu (minimálně týden), který mohly využít k získání jakýchkoli poznětí. Ženy, které nebyly matkami, byly navíc vybaveny různými informačními materiály o těhotenství, porodu atd. Líčení žen bylo zaznamenáno na pásek (magnetofon) a vyhotoven písemný protokol. Tyto protokoly pak byly předány posuzovatelům a hodnoceny podle obsahových kritérií reality. Výsledky jednoznačně ukázaly kvalitativní odlišnost líčení založených na skutečném zážitku. Rozdílly byly nejmarkantnější v následujících kritériích:

- nestrukturovanost líčení (prvky neuspůsobenosti v dramaturgické stavbě a asociativní skoky),
- bohatství detailů (kvantitativně, celkově větší počet detailů),
- propojenost v čase a prostoru (zakotvení do reálného času a prostoru, časové a prostorové propojenosti),
- líčení interakcí,
- reprodukování rozhovorů,
- líčení komplikací,
- líčení mimořádných drobností, originalit,
- líčení zcela nepodstatných detailů,
- líčení vlastních psychických pochodů,
- líčení psychických pochodů zúčastněných osob,
- spontánní opravy a vylepšování vlastních výroků.

Všechny uvedené momenty se vyskytují v líčeních skutečně prožitých událostí, zatímco ve smyšlených produkcích je téměř nenalezneme.

5. Praktická doporučení pro jednání s obětí znásilnění

Výzkumy potvrzují, že většina obětí reaguje na znásilnění různými psychickými potížemi, které postupně odeznívají v intervalu dvou let. Část obětí je nucena vyhledat odbornou péči. V USA obnáší průměrná doba terapie znásilněných 5 let (Resick 1990). Úzká menšina poškozených je znásilněním natolik stresována, že trpí presuicidálním syndromem, podle pramenů z USA se vzácně vyskytují i pokusy o sebevraždu.

Posoudit rozsah skutečné újmy na psychologickém zdraví oběti není při povrchném kontaktu s obětí jednoduché. Oběti často tvrdí, že tíživou událost zvládly, že nejsou depresivní, netrpí žádnými intrusivními vzpomínkami ani úzkostnými reakcemi. Ve svém okolí vystupují zdánlivě bez jakýchkoli potíží, prezentují se jako asymptomatické. Daří se jim to díky tomu, že změnily svůj životní styl (např. oproti dřívějším zvyklostem nevycházejí za tmy ven, odmítají pozvání na schůzky, stahují se do sociální izolace). Neuzdravily se, jenom kompletně přeorganizovaly svůj život. Zainteresovaný pozorovatel si povšimne až úporné snahy vyhnout se dříve oblíbeným místům či aktivitám. Pro oběti je stále bolestivé o činu mluvit a vynakládají velkou námahu, aby nemyslely na kritickou událost. Uvedené momenty jsou příznačné pro tzv. syndrom vyhánění se (escape syndrom), který je všeobecně považován za klíčové kritérium přetrvávající psychologické traumatizace v důsledku znásilnění. Proto jsou otázky zaměřené na změny v životním stylu oběti považovány za nejspolehlivější indikátor jejího skutečného stavu. Podle výzkumných zjištění mohou i po 18 měsících od znásilnění pomoci diagnostikovat rozsah posttraumatické stresové poruchy ve zhruba 75 % případů. Prostá otázka, zda oběť dělá vše, co dělála před znásilněním (být sama doma, vycházet sama ven, přijímat pozvání na schůzku atd.), poskytuje dostatečně přesný odhad o tom, zda je i po psychologické stránce uzdravená, či nikoli.

Pracovníci kriminální služby a vyšetřování hrají důležitou roli pro minimalizaci psychologické újmy obětí znásilnění. S poměrně malým vynaložením sil mohou příznivě ovlivnit psychickou rekonvalescenci oběti znásilnění. Stačí k tomu dvě věci:

1. respektovat lidskou důstojnost poškozené a
2. poskytovat informace o místech psychologické podpory a pomoci.

Obě instrukce patří k základním standardům jednání policie s oběťmi trestných činů, které figurují jako doporučení v řadě mezinárodních dokumentů Evropské unie.

Respektovat lidskou důstojnost poškozené například znamená, že při výslechu přistupují policisté k oběti vždy korektně, nekritizují ji (třeba za pozdní oznámení činu) a v rozhovoru jí nepřipisují podíl na vzniku kritické situace. Dokonce i když si myslí, že se oběť vystavila riziku svým lehkovážným chováním, neměli by tuto okolnost explicitně zmiňovat. Spousta lidí má občas špatný odhad situace, obvykle to však není spojeno s tak katastrofickými důsledky. Špatný úsudek nebo naivita není prohrávkou, za který by měli být jedinci trestáni znásilněním. Ať už udělala pozdější oběť cokoli platí, že pachatel neměl právo znásilňovat.

Také včasné poskytnutí informací o možnosti využít odbornou péči může pozitivně ovlivnit osud oběti. Policisté jsou v této službě oběti nezastupitelní. Jako první mají obvykle k dispozici klíčové informace, ze kterých plyne, zda oběť bude odkázána na odbornou péči, či zda se bez ní obejde. Při výsleších se dovídají, zda oběť křičela hrůzou, zda strachem oněměla či zda věřila, že ji chce pachatel zabít. Ačkoliv policisté nemusí pro účely vyšetřování akceptovat hodnocení situace tak, jak ji prezentuje znásilněná, nemůže zpochybnit její subjektivní prožitky. Právě subjektivní obraz oběti o průběhu znásilnění signalizuje hloubku její psychické traumatizace. Policisté by měli explicitně upozornit na možnost odborné péče, zejména jestliže oběť hovoří o pocitech ohrožení života, líčí intenzivní hrůzu vyvolanou násilím pachatele a aktuálně vykazuje příznaky syndromu vyhýbání se.

Závěr

Znásilnění představuje nepochybně závažný delikt. Zdrojem strádání oběti sexuálních útoků nebývá pouze trestný čin, ale také to, co se odehrává po něm. Sekundární viktimizace je u případů znásilnění zatím spíše pravidlem než výjimkou. Jednou z jejích příčin je i malá znalost psychologie obětí znásilnění. Ve vzdělávání právních profesí doposud převažovaly informace zaměřené více na sexuální agresory a devianty než na jejich oběti. V tomto příspěvku jsme se snažili prolomit jednostranný, zúžený pohled na delikt. Nabídlí jsme rámcový přehled hlavních okruhů, kterými se v současnosti zabývá psychologický výzkum obětí znásilnění. Empiricky ověřená fakta o prožívání a chování obětí v průběhu a po znásilnění jsou cenná jak pro korektní postupy vyšetřování, tak pro eliminaci jevů sekundární viktimizace. Využijí je i znalci. Mnozí kliničtí psychologové z titulu svého soudně znaleckého oprávnění vystupují jako experti nejen při zkoumání osobnosti pachatele, ale i při posuzování obětí. To všechno ukazuje na pádné důvody vpustit fundované poznatky o obětech znásilnění do znaleckých ordinací, policejních služeben i soudních síní.

Literatura:

- Čírtková, L.: Policejní psychologie. Praha, Portál, 2000.
Čírtková, L.: Vybrané poznatky z psychologických výzkumů obětí znásilnění. In: Znásilnění. Sborník přednášek. I. Národní konference. Praha, Elektra, 2001, s. 39 – 46.
Dätwyler, L.: Befragung und Betreuung der Opfer von Sexualdelikten. Kriminalistik, 1993, 11, s. 735 – 742.
Ellingworth, D. – Farrell, G. – Peace, K.: A victim is a victim is a victim? British Journal of Criminology, 1995, 35, s. 360 – 365.
France, K.: Crisis intervention. A Handbook of Immediate Person-to-Person Help. Springfield, Charles C. Thomas Publishers, 1996.
Hiekel, A. – Endres, J.: Sexuelle Übergriffe gegen Frauen. Kriminalistik, 1997, 10, s. 625 – 632.
Holst, B.: Kriminalitätsfürcht von Frauen: Normal oder hysterisch? Neue Kriminalpolitik, 2001, 1, s. 10 – 15.
Lurigio, A. J. – Skogan, W. G. – Davies, R. C.: Victims of crime. Newbury Park, Sage, 1990.
Resick, P. A.: Victims of sexual assault. In: Victims of crime. London, Sage Publications, 1990.
Schneider, J.: Kriminologie der Sexualdelikte. Kriminalistik, 1999, 4, s. 233 – 238.
Scholz, O. B.: Psychologische Forschungen zum Vergewaltigungsopfer. In: Kriminologische Opferforschung. Bd. II. Heidelberg, Kriminalistikverlag, 1994.
Steller, M. – Volbert, R.: Psychologie im Strafverfahren. Bern, Hans Huber Verlag, 1997.

Čírtková, L. Oběti znásilnění SOUHRN

V předloženém článku autorka seznamuje s aktuálními poznatky výzkumů zaměřených na oběti znásilnění. Úvodní část je věnována problematice previktimních faktorů a pokusům o typologii obětí znásilnění. Diferenciace mezi oběťmi vztahového znásilnění a útočného znásilnění je považována za klíčový výstup pro praxi. V druhé části jsou analyzovány mentální pochody a behaviorální reakce oběti v průběhu sexuálního násilí. Je diskutována závislost použité strategie obrany na charakteristikách pachatele a činu. V dalších částech autorka zkoumá zdroje sekundární viktimizace u obětí znásilnění, dotýká se otázky posuzování věrohodnosti výpovědi v případech problematických znásilnění a formuluje některé praktické zásady pro citlivé jednání se znásilněnými ženami. Autorka upozorňuje na nutnost lépe využívat empirické poznatky v přímém kontaktu policistů soudců i soudních znaleců s oběťmi znásilnění.

Čírtková, L. Rape victims SUMMARY

In this article, the author presents results of current research that focuses on rape victims. The introductory part of the article attempts a characterization and typology of rape victims. Differentiation between victims of rape inside a relationship and attacked victims is a key practical output. The second part of the article analyses mental processes and behavioral reactions of victims during the sexual violence, and the relation between defense strategies used by the victim and the characteristics of the attacker and the act. In the following parts of the text the author examines the sources of secondary victimization of rape victims, touches on the issue of evidence credibility in the case of problematic rape, and formulates some practical rules for sensitive treatment of raped women. She also points out the necessity of using results of empirical research in a better way in the direct contact of policemen, justices and legal experts with rape victims.

Čírtková, L. Die Opfer der Vergewaltigung ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin des Artikels macht mit den aktuellen Erkenntnissen der Forschungen, die sich auf die Opfer der Vergewaltigung konzentrieren, bekannt. Der einleitende Teil ist der Problematik der präviktimen Faktoren und den Versuchen eine Typologie der Opfer der Vergewaltigung darzustellen gewidmet. Die Differenzierung zwischen den Opfern der Beziehungsvergewaltigung und der Offensivvergewaltigung nimmt man als Schlüsselansatz für die Praxis. Im zweiten Teil werden die Mentalprozesse und die behavioristischen Reaktionen der Opfer im Verlaufe der sexuellen Gewalt analysiert. Man diskutiert die Abhängigkeit der angewendeten Strategie zur Abwehr von den Charakteristiken der Täter und der Tat. In den folgenden Teilen erforscht die Autorin die Quellen der sekundären Viktimisation bei den Opfern der Vergewaltigung, sie berührt die Fragen der Beurteilung der Glaubwürdigkeit der Aussagen in den Fällen problematischer Vergewaltigungen und formuliert einige praktische Prinzipien für ein sensibles Benehmen mit den vergewaltigten Frauen. Die Autorin macht auf die Notwendigkeit aufmerksam besser die empirischen Erkenntnisse im direkten Kontakt der Polizisten, der Richter und der Gerichtsexperten mit den Opfern der Vergewaltigung auszunutzen.